

Земні зразу не було, лиш море ціле. На морі був шумⁱ. Зверхи, з воздухів падала роса. З роси став дух — яко Бог, від віка до віка. З шуму став Ірод. Чорт — то є послужник, Ірод — то первовічний, як Бог; Ірод но не знає гадок Божих. Бог знає усі Ірода змисли. Ірод не знає гадок чоловіка, сумління, докив [чоловік] не заговорить, а Бог знає все⁶.

(Косівський пов., Східна Галичина)

[* Коли Господь скинув з неба янголів-переступників, то вони так стрімголов летіли вниз, що падали повсюди: на дахи будинків, у ліси, у воду, і де які впали, там і залишилися. Ті духи, що потрапляли на будинки, стали називатися домовиками, що в ліси — лісовиками, що у воду — водянимиⁱⁱ.]?

(Куп'янський пов. Харківської губ.)

Велетні

Із початку світа то були такі великі люди, що підпирали го́ловами попід чорні хмари і переступали гори й долини. Як переступав дуба і уколоси в ногу, взяв найгрубшого дуба їднов руков і вимкнув з землі. І казав: що-м си в бодлакⁱⁱⁱ уколос! Їден другому з руки в руку биз^{iv} Дністер і биз Дунай сокиру подавав. Але тих людий вже тепер нема по потопі нігде⁸.

(Бучацький пов., Східна Галичина)

ⁱ Піна.

ⁱⁱ Варіант із Вінницького пов. Подільської губ. (Чубинский 1872: т. I, с. 191): чорти падали не з неба, а з вежі, яку найголовніший чорт наказав будувати, аби дорівнятися до Бога.

ⁱⁱⁱ Осот.

^{iv} Через.

Колись були такі великі люди, що, бувало, по лісі ходили, як по траві. А ото вже як наші люди наставляли, їден велетень і надибав десь нашого плугатора з волами, плугом і погоничом. Та як надибав їх, так і забрав усіх на долоню та й приносить до тата: «А подивися, — каже, — тату, які я надибав мишенята!». А тато глянув та й каже: «Не мишенята то, сину, а то тії люди, що після нас будуть!».

Ото й настало тепер наше покоління, а за велетнів і помину нема; тільки десь у церкві, в Києві чи у Львові, стоїть нога їдного велетня і така, кажуть, прездорова, що аж до бані сягає. Отакі-то були люди.

А то ще кажуть, що після нас та такії будуть, що в наших печах їх дванадцять буде молотити. Ото але будуть люди⁹!

(Вінницький пов. Подільської губ.)

** В дуже давніх часах жило в Україні плем'я велетенських Адамових людей. Вони-то висипали ті вали, ті високі могили й кургани, які бачимо на українських степах. Ця первісна раса велетнів була могутня, але Бог обурился на них, бо забули про Його святу волю, про закон, який дав їм, і жили в безупинних сварках, незгоді і проливали кров, мов воду. Надокучила Творцеві їх гордість, що не дозволяла їм визнавати Його за Творця; отже, розгнівався Господь Бог і постановив доценту знищити це велетенське плем'я.

Довго думав над цим Господь Бог, яким способом має Він знищити плем'я цих виродів, але не міг винайти способу. Тоді порадився в царя іншої землі, що був двоголовим велетнем. Двоголовий цар порадив спустити на людей такий потоп, що залляв би всю землю, крім однієї лише високої могили, а в ній схоронився двоголовий цар. Сталося так, як порадив двоголовий велетень; дощ линув — і води потопа затопили всю землю, крім високої могили, в якій схоронився двоголовий цар. Довго тривало загальне знищення, поки нарешті дощ

припинився й води опали. Але велетнів уже не стало та двоголових людей інших земель; всі потонули, тільки на високій могилі зостався цар, але побачив себе тільки з однією головою на шиї. Засумований з цієї причини, сказав до Бога:

— Боже мій, Боже! У чому я провинивсь Тобі, що Ти відняв мені одну голову?

А Бог йому на це:

— Тому покарав я тебе таким способом, що ти на своїх братів винайшов таку страшну смерть, про яку я ніколи сам не подумав би.

Від цього царя пішло плем'я таких людей, які вони тепер¹⁰.

(Київська губ.?)

Камінні баби

Камінні баби — то люди колись були. Їх звали великодонами, а інше — веленями. Це, кажуть, був самий великий і сильний народ, і жив він ще до створення сонця Божого¹. Як послав Господь сонце, стали великодони виходити на могили, стали плювати на його, так Господь і прокляв їх. З того часу вони і покам'яніли. У нас цих баб не дуже багато було, а найбільше їх у Таврії: у Васильєвці, Янчекраку й інших слободах. Там ними підпирають тини¹¹.

¹ Згідно з іншими варіантами переказу, вони харчувалися плодами рослин й пили молоко, а корів доїли в кам'яні корита (Новицький 1905: 24–25. С. Андріївка Олександрівського пов. Катеринославської губ., від Я. Рибалки, та с. Новогупалівка Олександрівського пов., від Логвина-Несвата, 70 р., і Півня).

* Давно колись обабіч проїжджої дороги, на могилах, стояли кам'яні баби. Трапилось одному чоловікові їхати верхи повз ці могили, і захопив його дощ. Виїхав він на могилу, скинув з коня сідло, половиною його накрив бабу, а під другу сам сховався. Дивиться — зі сусідньої могили йде баба. Підійшла та й говорить сусідці:

— У тебе, сестро, і гість є?

Тоді обидві баби почали розпитувати чоловіка, як і що робиться на світі.

Чиносять на різдвяні свята вечерю? Чи ходять у гості кум до кума і кума до куми, брат до брата і сестра до сестри? Чи співають півні?

— Все так, — відповів чоловік.

Тоді баба, що прийшла, задумалась і каже:

— Довго, довго ще нам доведеться стояти, сестро.

Сказала та й пішла до своєї могили¹².

(Олександрівський пов. Катеринославської губ.)

Їхали, кажуть, якимось чумаки з Криму і, не дійшовши Нікопольської переправи, зупинилися на горішньому степу біля високої могили, щоб заночувати. Отаборилися, наварили кулешу, повечеряли та й повкладалися спати, хто де попало. Той під возом примостився, той біля погаслого вогнища, а один молодий гайман¹ подався ночувати на могилу. Прослав свитку біля кам'яної баби, ліг та й почав уже засинати. Коли це

¹ Пояснення оповідача: «Гайман — це від слова "гаймувати". У нас тут ніхто зроду не казав "гальмувати" чи там "гальмо", як тепер у книжках пишуть, а тільки "гаймувати", "гаймо". Гайманом називали того чумака, що притримував, гаймував важкі вози, коли вони з гори спускалися. Не кожний за таке діло брався, бо тут треба було добрячої сили» (Чабаненко 1990: 200. С. Благовіщенка Кам'янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл., 1963 р. Від Т. Буценка).

увижається йому, що баба ворухнулася, ожила, простягає до нього руки і давай підбивать на грішне діло. Ех, він як закричить не своїм гласом — так усі чумаки й проснулися! Посхоплювалися — та на могилу до гаймана. Дивляться і очам своїм не вірять: біля баби лежить мовби ж їхній товариш, а тільки кам'яний.

— Е-е, погане діло, — каже чумацький отаман. — Ліг біля ідоляки та, може, ще й не перехрестився перед сном, то ото в нього й перейшла ідолська, нечиста сила, ото він і скам'янів. Тепер йому, бідолашному, тільки в церкві можна одробитьⁱ.

Поклали чумаки кам'яного гаймана на воза й удосвіта рушили до Дніпра. А як переправилися, знайшли в Нікополі батюшку, розповіли йому все — і той одслужив у церкві молебень — так зараз же й ожив нещасний гайман. Ну, а ту могилу, де приключилася ця пригода, люди назвали Гаймановою. Буває, що звать її ще й Гайманкою³.

(Кам'янсько-Дніпровський р-н Запорізької обл.)

Жертва

Як намножилоси людий, що давалися дуже юдитиⁱⁱ, пішов Бог на висину і вибрав собі повірницю — жертву. Вона була зразу така, як чоловік. На горі високо, межі небом і землею, де вона сиділа, росли лиш афіниⁱⁱⁱ; жертва живилася ними; від того була вона чиста.

Бог посилав ї на землю, аби вона повістувала, що діє[ть]си на землі; не раз зсилав ї Бог на землю карати людий вогнем. Як Бог посилав ї на землю, та вона перекидалася у гадину

ⁱ Зняти чари.

ⁱⁱ Намовляти(ся) до злого.

ⁱⁱⁱ Чорниці.

з крилами, а на кінці хвоста ї була пацірка¹, що на увесь світ світила.

Бог зіслав ї раз на землю, аби дивиласи, чи моля[ть]си люде; жертва спустилася на землю, возиласи довго помежи люде, аби дивитиси, чи вони си молі, а як зголодніла, нажерлася якоїсь мершіⁱⁱ, що по потопі лишилася. Після того вона притяглася на гору на череві; летіти не могла, бо була дуже наїджена.

Бог питає:

— Була-с на землі?

— Була!

— А чо так си забарила?

— Я була слаба, ледве що притяглася сюда.

— Доки сего віку, аби-с си так сувала, — сказав Бог.

З того часу не посилав ї Бог на землю, бо вона вже стала нечиста, їла мершу; але що вона довго служила Богові вірно, заставив ї Бог стеречи керниці з водою, звідки вона рушитиси не могла. Аби людий за їх гріхи карати, позволив Бог, аби жертва пускала лиш тогди воду, як їй принесуть люде живого чоловіка, дівку чи хлопця. Як довго жертва була голодна і не доставала живого чоловіка, не пускала води, через то не ставало не раз людям води; вони того зміркували та кидали ї хлопця чи дівку, доки не найшовси такий чоловік-с'їтецьⁱⁱⁱ, що ї убив, і з того часу стало багато води на землі.

Так як велетам був кінець, так буде і цілому світові. Алей^{iv} розкує жертву та Ірода, вода пуститься з печері та затопить світ, а Ірода пустить такий дощ, що де капне, там згорить усе; що не затопиться, то спалиться; потім завіє дух Божий та занесе

ⁱ Намистина.

ⁱⁱ Мертвечина, стерво.

ⁱⁱⁱ Святий.

^{iv} Пророк Ілля.

увесь попівⁱ на вічну розправу. Після того заgrimить Алей, земля піде у преісподне назад, відки вона є. Тогди світ си скінчитьⁱⁱ.

(Косівський пов., Східна Галичина)

Древні змії

До Христового рожденія лукавий мав велику силу! Каміння, скелі-печери — це все його робота. У печерах він ховався од Божого гніву, од грому. Тоді людей ще мало було, іскушать нікого, то він і давай розносить та розкидає по землі каміння: де кине малий камінець — через год виросте великий; де покладе великий — там виросте ціла скеля. Хотілось йому всю землю покрити камінням, щоб ніщо не росло, щоб не жив чоловік, звір, птиця Божа. Тіко не по його вийшло: народився Христос, — зараз же і прокляв нечистого. З тієї пори каміння так і зостались.

Після Христового рожденія в шкалубинахⁱⁱ жили змії з трьома головами. Вони літали, їли людей і всяку звіряку. Довго вони жили на світі і, може б, ще жили, та звоювали їх богатири-велені. Страшений, кажуть, народ був! Колись вознесенськийⁱⁱⁱ чоловік копав колодязь і на дев'ятому сажени глибині найшов такий зуб, що насилу підняв. Жовтий він, жовтий та міцний, як камінь. Поніс у волость показати, а старі люди і сказали: «Це більше нічий, як не веленя...»

Після богатирів ще жили змії, тіко уже з однією головою. У наших містах, кажуть, жило три таких зміяки: один на острові

Хортівськомуⁱ, другий на Гадючнім порозіⁱⁱ, а третій на острові Перуні, що нижче Будилаⁱⁱⁱ. Печери їх і тепер єсть. Ці зміяки похожі на великий гад, тіко що літали. Крила, кажуть, як у кажана, і покриті лускою. Хвіст довгий, а на кінці мов стрілка з зазубнями. Їли вони людей і всяку звіряку. Як понаходили сюди запорожці, як почали вони воювати турків та татар, — вони з ляку і порозлітались к бісовій матері^{iv}.

Покойний Матвій Шуть, мій дядько, був кухарем у запорозьких рибалок; вони рибальчили на острові Дубовім, що був тут-таки біля Хортиці, та змило водою. Довгий був цей острів: од [слободи] Вознесенки та аж до Стовпів^{iv} — верстів три довжиною. На йому росли дуби, груші і якісь кріпості стояли; був колись і шинок на йому. Після [тисяча вісімсот] сорок п'ятого году все пішло в Харсон^v...

Поки козаки жили тут, багато було риби, звіря, птиці і лісу по Дніпру, а на степах такий був комиш, що виїдеш верхи — і не видно. А гаду того!.. Були жовтобрюхи, полози, а в печері, що в Вищій Голові^{vi} острова Хортиці, кажуть, жив Змій. Він нікого не займав, і козаки його не боялись. Було, кажуть, вночі змії як засяє, як засяє — так і освіте Дніпро. Він, кажуть, не щоночі і показувався, а так в місяць або неділі в три раз, і все біля печери, що і тепер звемо Змієвою.

Як подались відсіль запорожці під турка, — пішла за ними риба і птиця, звалував і звір всякий... Після того, кажуть,

ⁱ Попіл.

ⁱⁱ У печерах.

ⁱⁱⁱ Зі с. Воскресенка Олександрівського пов. Катеринославської губ.

ⁱ Хортиця.

ⁱⁱ Останній поріг, названий також Вільним.

ⁱⁱⁱ Ще один поріг.

^{iv} Три великі скелі посередині Дніпра, навпроти північної частини Хортиці.

^v Змило течією.

^{vi} Північний скелястий берег Хортиці.

як зійшли запорожці, тут по скелях щось ходило і тужило... Було, вночі як заголосе, так аж тіло холоне; а потім з Кічкаського бокуⁱ як почне кидать каміння на Хортицю, як почне, то так те каміння і прикипа на Чорній скелі. Сумно і страшно було тоді... Після запорожців осталися одні пугачі по скелях: вони і тепер сумують щоночі¹⁶...

Після зміїв уп'ять плодились тут полози. Це уже гад недавній, бо і наші покойні батьки бачили. Полоз, кажуть, був гад страшенно довгий, і як обкрутиться кругом вівці або чоловіка, так і задаве. За людьми він котився колесом, і як хочеш втекти — біжи против сонця, він не баче¹⁷.

(о. Хортиця, Катеринославська губ.)

[* Коли полоз біжить степом — під ним трава горить. Одна прочанка розповідала, що полоз гнався за нею, аби схилити на гріх, і вона бачила, як під ним трава перетворювалася на вуглинка¹⁸.]

Раз, кажуть, полоз жив десь на степу, так люде той степ і покинули. Кругом було орють, а біля тієї могили де той полоз жив, усе страшеним бур'яном поросло. І ото — чи чоловік було зайде у те поле, чи скоти забіжить, або чи кіньми хто заїде — як тільки Полоз углядів, нагнав, метельхнув хвостом, так пополам і пересік. От ті люде, яких уже грошей не давали — щоб стрибив хто того полоза — ніхто і на гроші не йде, бо усі бояться. Та нескоро вже один і знайшовсь такий; так собі городовичокⁱⁱ — і з себе плохенький.

— Я, — каже, — вам його стрєблю.

ⁱ З правого берега, де розташована слобода Кічкас.

ⁱⁱ Городовиками у Катеринославській губ. називали косарів, захожих із Полтавщини.

— А стрєбиш — от тобі сто рублів.

Ото согласились. Той городовик вигострив косу та й пішов того бур'яну до могили косити, та зайшов з того краю, де було озеро, куди полоз пити ходив. Ото зайшов ручку, косе собі та й косе, полоз і побачив — та до його. Ось добіга, аж той городовик вже і косу так набив, що жалом у гору, та швиденько застромив кісця у землю, на п'ятуⁱ у коси шапку накинув, а сам хода до озера та й пірнув. А полоз як добіг, углядів шапку, думав, що то чоловік стоїть, та як ударе по косі хвостом, так і пересікся пополам. Так той городовик тричі з озера вринав — поки він вогнем не зійшов, та тоді вже виліз та й пішов до його.

А то якби той городовик не поспішивсь пірнути — полоз би його вогнем спалив. Тоді вже як пішли ті люде до тієї могили, де той полоз жив, а там кісток — на гониⁱⁱ кругом понакидано¹⁹.

(Новомосковський пов. Катеринославської губ.)

Песиголовці

Старі люде розказують, що колись то було таке времня, що не було смерті. Тоді замісто смерті жили, кажуть, песиголовці, з одним оком. Було, песиголовці піймають чоловіка, та закинуть його в яму, та й годують його конфетами та пряниками, поки стане гладкий, як свиня. Тоді полізуть у яму, полапають його за боки: чи багато поросло сала? Як до маслака долапають, то значить худий, а як не долапають, то тоді візьмуть,

ⁱ Частина робочої частини коси, найближча до дерев'яного держака (кісця).

ⁱⁱ Міра довжини від 60 сажнів (64 м — «невеликі гони») до 120 сажнів (128 м — «довгі гони»).